

„Kötelezettségvállalás közérdekű célra”

A Bethlen Gábor Alapítvány első évei

A népi-nemzeti mozgalom rendszerváltás előtti első egyedülálló kezdeményezése volt a Bethlen Gábor Alapítvány. S ez a megállapítás igaz a második világháborút megelőző népi mozgalom történetére is. A népiek ugyanis soha nem hoztak létre olyan szervezetet, amely képes lett volna egy mozgalom vagy esetlegesen egy párt hátszögát, szervezeti és szellemi bázisát szolgálni. A népiek vagy egy folyóirat köré szerveződtek laza szellemi közösségként – *Tanú, Válasz, Magyar Csillag*, majd újra a *Válasz* és végül a *Hitel* –, vagy pártot alapítottak, amikor a polgári demokratikus berendezkedés ezt az érdekképviseleti formát lehetővé és szükségessé tette – mint a Nemzeti Parasztpárt, a Petőfi Párt esetében, és végül egy ideig annak volt tekinthető a Magyar Demokrata Fórum is. De nem volt a társadalom szöveteiben megbújó olyan, a szellemi mozgalom és a párt között átvezető közösségi szervezet, amely állandóságával túlnőtt volna a szellemi társaságok alkalmi együttlétén, és amely ugyanakkor nem rögzült a pártstruktúrák kötöttségeibe. Az Alapítvány által létrehozott és működtetett fórumok, ahogyan Kiss Gy. Csaba fogalmazott: „Hajszálcsövekké váltak a diktatúra szerkezetében, más értékrendszert, gondolkodás- és magatartásmódot közvetítő hajszálcsövekké, jelentőségüket azonban nem méltatta kellőképpen az eddigi szakirodalom.”

Az Alapítvány, Bakos István gondolatát felkarolva, még 1979 karácsonyán, Illyés Gyula támogatásával 65 író, tudós, művész, a szellemi élet kiemelkedő alakja kezdeményezése nyomán született meg a térség első autonóm szellemi és kulturális magánkezdeményezéseként.¹ Az Alapítványt Bethlen Gábor erdélyi

PETRIK BÉLA (1965) irodalomtörténész. Jogászként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *Kitörési pontok. Esmék, emberek* (Antológia Kiadó, 2014), *„Engem csak a vers véd” – Írások Nagy Gáspárról* (Antológia Kiadó, 2018).

1 Az akkori – nem a pártállamhoz „bekötött” szellemi-kulturális élet színe-javát ott találhatjuk a kezdeményezők között: Ágh István, Barcsay Jenő, Benda Kálmán, Czine Mihály, Csurka István, Fekete Gyula, Fodor András, Für Lajos, Gergely András, Gombár Csaba, Hanák Péter, Jancsó Adrienn, Jékely Zoltán, Juhász Ferenc, Juhász Pál, Kocsis Zoltán, Levendel László, Nemes Nagy Ágnes, Páskándi Géza, Petrovics Emil, Sinkovits Imre, Szervátiusz Tibor, Szokolay Sándor, Vargyas Lajos, Vas István, Zelk Zoltán és még sokan.

fejedelemről nevezték el, hiszen az Alapítvány bethleni munkára vállalkozott, a szellemileg – és tegyük hozzá fizikailag is – megszállt, gyarmatosított magyarság, továbbá a ténylegesen is kisebbségben élők nemzeti értékeinek felszínre hozására szövetkezett, azok felmutatására, s a régió népei közötti együttműködés megteremtésére. Az alapítói kör szimbolikus: alapítókéjét Illyés Gyula, Németh Lászlóné, Kodály Zoltánné és Csoóri Sándor adta össze. Maguk az alapítók is szimbolikus jelentőségűnek ítélték a kezdeményezést, ezért mozgattak meg minden követ annak hivatalos elismertetéséért, az akkori jogszabályok szerinti minisztériumi engedélyeztetéséért, amelynek eredményeképpen öt évi küzdelem után, 1985-ben – idén éppen 35 éve – az alapító okiratra hivatali pecsét is került.

Az engedélyeztetés olykor szinte irracionálisnak tűnő, végeláthatatlan processzusa, egy új politikai kultúra meghonosítása miatt ugyanakkor elengedhetetlen akarása mögött ott állt a nyolcvanas évek elejének erőt adó és mozgósító lengyel példája is, a *Szolidaritás* mozgalma, amely az Alapítványhoz hasonló társadalmi és jogi filozófiával, a diktatúra fennálló jogrendjének kihasználásával, legális keretek között szervezte tevékenységét. Sokan tették fel akkor is a kérdést, és tehetjük fel ma is, miért ragaszkodtak az alapítók a hivatalos elismertetésért, miért nem kezdték meg engedély hiányában az illegális működést? Hiszen a demokratikus ellenzék egyértelműen illegális keretek között tevékenykedett, folyóiratai szamizdatként jelentek meg. A népi-nemzeti demokrata ellenzék ugyanakkor nem kívánta a földalatti politizálás kényszerét elfogadni: „Nem akartunk szervezkedést, konspirációt, szamizdatot, hanem legális jóváhagyást, hogy a hatalom fogadja el, abban a kicsi körben nem lehet teljhatalma. Ők is tudták, miről van szó. A zsarnokság irtóztva fél a világ általa nem 100 százalékos ellenőrzött kis szögletétől” (Kiss Gy. Csaba). A népiek tudták, hogy egy egész nemzetet nem lehet illegalitásba szorítani hazájában, milliókat nem lehet konspirációra kényszeríteni, s ha ki akarnak törni egy belterjes politizálás keretei közül, ki kell küzdeniük a féllegális létet, azaz a jogszabályok keretein belül, de a pártállam hatalmi sáncain kívül kell maradniuk, az életnek ezt az akkor parlagon heverő mezsgyéjét kell élhetővé tenniük. Ezért vallották azt, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány nyilvános, a jogszabályok adta kereteken belüli törvényes megszervezése, a szervezőknek sokszor a tehetetlenség látszatáig nyúló kitartása az egyetlen járható, hosszú távú út. A népi-nemzeti ellenzék lényegét, jellegadó sajátosságát jelentette ugyanis ez a stratégia. A kádári rendszernek is nagy iskolája volt az Alapítvány ügye, hiszen alig akadt példa arra, hogy az államgépezet pragmatikus jogászsága által kidolgozott keretekkel valakik élni kívántak vagy mertek volna, hiszen mindenkinek tudnia, értenie kellett, hogy hol húzódik a tényleges határ a jog adta lehetőségek és a cselekvés szabadsága között, így a rendszer számára szinte megoldhatatlan feladatot jelentett az írott jog szerint törvényes, de a diktatúra számára elfogadhatatlan és vállalhatatlan képződmény kezelése.

A kommunista államhatalom a Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezésében helyesen ismerte fel annak a veszélyét, hogy az megteremtheti az állam-

hatalommal szembeni, az összmagyarság érdekeit figyelembevevő, a határainkon túl élő magyarokkal egy egészen más minőségű kapcsolatot kiépíteni szándékozó és kapcsolatot ápoló törekvés intézményi keretét, amely természetes módon szakított volna a keleti blokk végtelenségig érzéketlen és a nemzetállamok elsorvasztását szolgáló internacionalista szövetségi politikával. S ez a szellemi kör már intézményesült formában teret engedhet és koncentrálhat a magyarság belső társadalmi problémáira és a határon túli magyarság jogfosztottságára, a sajátos nemzeti érdekek képviselőjére és a hagyományok ápolására, ahogy Für Lajos fogalmazott: „A Hurál megszületésében a növekvő hazai gondok és a kisebbségeink sorsa iránt érzett felelősség, egyszerűen az egyetemes magyarság ügye játszott döntő szerepet.”²

A kezdeményezés azon szerepére is fel kell hívjuk a figyelmet, amely a rendszerváltás és az első szabad választáson a népi-nemzeti oldal győzelmének előfeltétele volt, mely szerint a népi-nemzeti mozgalom és annak nyolcvanas évekbeli tevékenysége, így az Alapítvány létrehozása – s aztán az Antológia-est, az Írószövetség visszafoglalása, a második monori találkozó meghíúsítása – megtörte az ellenzéki monopóliumát, létrehozva egy újonnan értelmezett korszerű harmadikutas elgondolást, később nagyon is tudatosan megkérdőjelezte a marxizmus és a globális nyugati kormányzás váltógazdálkodásának egyedül lehetséges forgatókönyvét.

A fentiek tükrében talán nem tekinthető véletlennek, hogy a nyolcvanas évek elejétől egyre szaporodó hatalmi demonstrációk a párthatározat szellemében miért éppen a népi-nemzeti ellenzék, személy szerint például Kiss Ferenc, Nagy Gáspár, Csurka István, Csoóri Sándor vagy éppen Lezsák Sándor, a népi-nemzeti mozgalom számára nyilvánosságot biztosító fórumok, így például a *Mozgó Világ*, az *Új Forrás* és a *Tiszatáj* folyóiratok és szerkesztőségek ellen irányultak, s miért helyeztek oly nagy hangsúlyt ennek az alakuló közösség és gondolati kör szétverésére.

Ebbe a sorba illeszkedtek e szellemi mozgalom által létrehozni kívánt intézmények, így elsősorban az Alapítvány és a későbbi *Hitel*, a kétheti folyóirat alapításának ellehetetlenítése, az engedélyek sorozatos és következetes megtagadása. A demokratikus ellenzék illegalitása ugyanis rendszertanilag sokkal közelebb állt a kommunista rendszernek a kiválasztott, az illegalitásban és konspirációban megszervezett élcsapatának ideájához, ha tetszik, házon belül könnyebben kezelhetőnek tűnhetett, mint a népi-nemzeti mozgalom földalatti ellenzéki megvalósítói tudó fellépése, egy demokrácia nélküli társadalomban tömegeket mozgató demokrata viselkedése. A párton kívül szerveződő legális ellenzék – legális fórumokkal,³ így például az Írószövetség „elfoglalása”, ugyanis már csak egyetlen lépésre volt a többpárti berendezkedéstől. „Mi, nemzeti

2 Für Lajos: „Föltreplülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Budapest, 2007, Püski, 126.

3 Lásd erről Kádár János 1986. november 4-ei beszédét. Idézi M. Pintér Lajos: *Ellenzékben, 1968–1987*. Lakitelek, 2007, Antológia Kiadó, 157.

demokraták, földalatti politizálás helyett, a *föld feletti* vállaltuk – írta Csoóri Sándor. Azt vallottuk, hogy a magyar irodalom ne vonuljon a föld alá, joga van ahhoz, hogy olyan folyóiratokat adjon ki nyilvánosan, mint amilyenek a Horthy-rendszerben is megjelenhettek. [...] Ezzel [...] azt szerettem volna megerősíteni, hogy ha mi nem voltunk is olyan *legendásak*, mint Konrádék, Kis Jánosék, Radnóti Sándorék, Haraszi Miklósék és még sokan mások, *föld feletti* politizálásunkkal legalább annyit elértünk, mint ők. Mi szemtől szembe politizáltunk a hatalmon levőkkel, ami semmivel sem volt könnyebb, mint a *Beszélő*ben üzeni nekik.⁴ Hogy ezt a hatalom oldaláról is hitelesítsük, amikor Kádár János 1986-ban az előző évek tapasztalatait összefoglalva párhuzamot vont az 56-os eseményekkel,⁵ megállapította, hogy a jelen levő ellenséges csoportosulások közül, ahogyan 1956 után, úgy 1986-ban is egyértelműen a népi-nemzeti radikális mozgalom, ahogyan ő fogalmazott, a „nacionalisták” a legveszélyesebbek, hiszen ők számíthattak a legszélesebb társadalmi bázisra és támogatottságra.

Az alapítványi kezdeményezés engedélyeztetése iránt 1980. április 14-én – Illyés Gyula, Csoóri Sándor és Kiss Ferenc által jegyzett, személyesen benyújtott kérelemmel egy fél évtizedig tartó eljárás kezdődött el. Nemhogy 30 napon belül, de hónapokig, évekig nem kaptak választ az alapítók kezdeményezésükre. Ez annak ellenére is így történt, hogy az akkori művelődési miniszter Pozsgay Imre, akihez a kezdeményezés jóváhagyása tartozott hivatalból, Aczél Györgynek írott Feljegyzésében lényegében támogatta a kezdeményezést, egyfelől mivel a jogszabályok erre lehetőséget adtak, másfelől mert az alapítók szándékait és céljaikat „tisztesnek” tartotta, harmadsorban mert az alapítvány gondolatát olyannak minősítette, amelyet akár „maguk” is kezdeményezhették volna. Pozsgayt illetően ez feltehetően igaz is volt, de súlyos tévedés volt az Aczél-féle kultúrpolitika szándékait illetően. A személyes közbenjárások és megbeszélések, és mint látjuk, miniszteri támogatás ellenére is eredménytelen maradt a kezdeményezés, így az alapítók egy évvel később, 1981 júliusában megismételték kérelmüket Pozsgay Imre művelődési miniszternél.

Időközben az Írószövetség 1981 decemberében tartotta a soron következő közgyűlését, melyre figyelemmel a kultúrpolitika mozgósította erőit, és hogy kifogja a szelet az egyre elégedetlenebbül mozgolódó író-társadalom vitorlájából, az Alapítvány ügyében sebtében november 19-ére megbeszélést hívtak össze, melyre a 65 alapítóból 22-en kaptak meghívást. A megbeszélésen, ahogy az várható volt, mindkét fél megerősítette céljait és elhatározásait, de érdemi intézkedésre ezt követően sem került sor. Illetőleg az események annyiban mégis kimozdultak a holtpontról, hogy Pozsgay virágnyelven megfogalmazott javaslata alapján, 1981 karácsonyán elkészült egy az Írószövetség mintájára összeállított alapszabály-tervezet, amelyet Kiss Ferenc állított össze, s amelyet, miután Kiss Ferencsel a hatalom szóba sem állt, Kósa Ferenc filmrendező nyújtott be.

4 Csoóri Sándor 2006.

5 Kádár János 1986. július 1-jei beszédét közli Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. Dokumentumok*. T-TWINS, 1995, 292-295.

Kiss Ferenc ugyanis az Alapítvány körüli teendőkben, mint ahogy a népi-nemzeti értelmiséget összefogó „hurálban” is kiemelt szerepet játszott, amelyet az biztosított, hogy egyfelől egyetemi tanárként-kutatóként képes volt tudósi szinten képviselni a népi gondolatot, összhangot teremteni, kapcsolatot, barátságot ápolni a magas irodalmi élet alkotóival, Illyés Gyulával, Nagy Lászlóval, másfelől ugyanakkor bele tudott állni a mindennapok politikai harcaiba, képes volt politikai akciókat szervezni, vezetni, mindennapi csatákat vívni a kádári rendszer „keretlegényeivel”.

A pártállami hatalom félelme az Írószövetség közgyűlésével kapcsolatosan nem volt alaptalan, s bár az események nem értek el arra a szintre, ahová majd 1986-ban, az Alapítvány létrehozásában is aktív szerepet játszó népiek, elsősorban Csoóri Sándor, de Kiss Gy. Csaba és mások nyilvánosan szakítottak az Aczél György által meghonosított, a fehér asztalok mellett folytatott megosztó, külön alkus politizálás gyakorlatával. A népiek ekkortól a hatalomra történő nyomásgyakorlás egy új formáját kívánták meghonosítani, létrehozva – ahogyan Kiss Gy. Csaba fogalmazott – egy „civiltársadalmi műhelyt”, a „szabadság kis köreit”. A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján a kulturális–irodalmi életben fellépő új nemzedék felrúgta a terrorban fogant, az egzisztenciális és fizikai megsemmisítésen alapuló hallgatolagos „megegyezést”, már amennyiben a börtönőr és a rabok együttélését megegyezésnek lehet tekinteni. A hetvenes évek elejére ugyanis „csúcsra járatódott” az a szellemi és ideológiai irányzat, amelyet Aczél György neve fémjelzett, s amelynek átmeneti megtorpanását az 1974-es, egy másfajta eszményekkel bíró baloldali visszarendeződés okozta.⁶ Aczél György – a Szabolcsi Miklós–Király István–Pándi Pál hármas szövetsége, Nagy Péter, Rényi Péter, E. Fehér Pál támogatásával – a hatvanas évektől kezdve a kommunista ideológia hegemoniájának biztosítása érdekében minden jelentős pozíciót elfoglalt a kulturális–szellemi életben. A hetvenes évektől kezdve ezekből a pozíciókból kértek – az Alapítvány is ezt a célt szolgálta volna – a népi-nemzeti mozgalomhoz kötődő írók, művészek helyet, előbb az egymás mellett élés, az élni hagyás reményében, majd ennek sikertelenségét látva, a kívülállás és függetlenedés óhajával.

Érdekes epizód és a kezdeményezés szokatlan újszerűségére utalt például, hogy Fekete Gyula az Alapítvány kapcsán a New York-i *Magyar Élet* újságnak adott interjújában a következőket mondta: „Gyakorlatilag volna egy megoldás, hogyan segíthetne a külföldi magyarság a hazai végzetes népesedési helyzeten: a múlt év őszén 70 hazai szellemi vezető javaslatára megalakult a »Bethlen Gábor

6 Egy ügynöki jelentés így tudósított erről Kiss Ferenc környezetéből: „Kiss Ferenc irodalomtörténész, az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, kritikus szerint bizonyos írói csoportok szorongó várakozással tekintenek a politikai változások elé, ...de az is szemmel látható, hogy Pándi Pál, Rényi és E. Fehér nagyon aggódnak amiatt, hogy megkopik hatalmuk. Ha Pándiék megrémülésének reális alapja van, az örvendetes lenne – de most is fenyeget az a veszély, hogy ezt a változást is átvészelik. De hogy tulajdonképpen mit is követel majd a Szovjetunió a magyar pártvezetéstől, csak a kongresszus után fog kiderülni.” Jelentés, 1974. augusztus 2. / 1974. április 18. / ÁBTL M-41884/2, Sziklai Barna, 209.

Alapítvány», amelynek célja anyagilag és erkölcsileg támogatni a nagycsaládból származó, tehetséges fiatalokat, és kiadványokkal, röplapokkal felvilágosítani a hazai magyar közvéleményt a népszaporulat válságáról. Az Alapítvány célkitűzései közé tartozik az is, hogy a kisebbségi sorban élő magyar diákoknak ösztöndíjakkal biztosítja a továbbtanulás lehetőségét. Az Alapítvány teljesen független az állami hatóságoktól, és a 12 tagú igazgatóság dönt a segélyekről.”⁷

A Kiss Ferenc által kidolgozott alapszabály-tervezetet, amely már a működés gyakorlati hogyanját és kérdéseit is vázolta, és az Alapítványi célok megvalósításának lehetséges útjait-módjait írta körül, 1981 végén nyújtották be. Az abban foglaltak tisztázására az alapítók között szükségesnek látszott egy újabb széles körű megbeszélés, amelyet az állambiztonság szigorú felügyeletével a 65 alapító 1982. május 5-én tartott meg a Kárpátia étteremben. A 65 alapító kétharmada megjelent, s 43 fő részvételével egy széles körű megbeszélést folytattak. Az alapszabály-tervezet további pontosítása érdekében jogászok bevonása vált szükségessé, illetőleg az operatív teendők intézése érdekében létrehoztak egy Intéző Bizottságot, amelynek elnöke Kodály Zoltánné, titkára Kiss Gy. Csaba, tagjai pedig Zsebők Zoltán, Szabó Gábor orvosprofesszor, Kodolányi Gyula, Mészöly Miklós, Hanák Péter, az ötletgazda Bakos István, Csoóri Sándor, Király Tibor jogászprofesszor és Kósa Ferenc voltak. A Bizottság erősen „népfrontos” jellege feltehetően szimbolikus jelentőségű volt, lényegében ebben az összetételben soha nem működött.

A jogászok, elsősorban Király Tibor közbenjárásával – akinek segítséget nyújtott Petrik Ferenc az igazságügyi minisztérium akkori miniszter-helyettese – megtalálták a szükséges jogi formát, a „közérdekű kötelezettségvállalást”. Az inkább alapítványi jellegű – semmint egyesületi-mozgalmi – alapszabály-tervezet 1982 karácsonyán, Illyés Gyula, Kodály Zoltánné, Németh Lászlóné és Csoóri Sándor aláírásával ismét elküldetett a művelődési miniszternek, aki ekkor már nem az időközben leváltott Pozsgay Imre, hanem Köpeczi Béla volt. A négy alapító a közel 100 000 forint értékű alapítványi induló vagyont, szándékuk visszavonhatatlanságának demonstrálása érdekében letétbe helyezték, és felkérték Márton Jánost a kuratórium elnöki tisztségének betöltésére.⁸ Az Alapítvány ügye természetesen ekkor is megakadt, a pártközpont nem engedett a kezdeményezésnek. 1983 tavaszán aztán az Alapítvány gondolatának egyik legfontosabb támogatója, erkölcsi hitele és szellemi biztosítója, Illyés Gyula is elhunyt anélkül, hogy megélhette volna az Alapítvány jóváhagyását, bár ezt az utolsó napjaiban is különösen fontosnak tartotta. Naplójából és felesége visszaemlékezéséből, levelekből tudjuk, hogy a világ dolgaiból már csak ez, a későbbi *Hitel* folyóirat és a határon túli magyarok sorsa érdekelt.

7 *Magyar Élet*, 1982. május 15., 4.

8 A kuratórium tagja lett Juhász Gyula történész, Király Tibor jogászprofesszor, Für Lajos történész, Kósa Ferenc filmrendező, Márton János agrárközgazdász, Szabó Gábor orvosprofesszor, Vekerdi László tudománytörténész.

1983 tavaszán Márton János, mint tapasztalt parasztpárti politikus egy újabb alapszabály-tervezetet nyújtott be, amely a korábbinál lényegesen radikálisabb elképzelésekkel állt elő. A tervezet kapcsán Köpeczi Béla miniszternek Rátki András főosztályvezető által jegyzett feljegyzésben, amely az Alapítvány szabályzatának elutasítását javasolta, olvashatjuk ezeket a sorokat: „Ez a vélemény elsősorban jogi indoklással utasítja el a beadványt. Ezt csak annyival egészíteném ki, hogy az Alapítványnak nevezett, de társadalmi szervezeti kereteket igénylő törekvés egyetlen bevallott célja, hogy a Magyar Népköztársaság külpolitikáját kontrakarirozza (sic!), sőt ehhez félhivatalos státuszt is igényel. Ha ezt elfogadnánk, olyan helyzetbe kerülhetnénk, mint a II. világháború előtti magyar állam, amely a legalitás látszatának védelme mellett titkos irredenta szervezeteket pénzelt. Ezt a tervezetet egyszerűen csak provokációnak lehet tekinteni.”⁹ A feljegyzésekből jól látható, hogy a kezdeményezés mely pontjait látták problematikusnak az engedélyezők: a szövegből arra következtettek – nem alaptalanul –, hogy az Alapítvány „szervezetten” kívánja céljait megvalósítani; az Alapítvány „szervezetként” működne, azaz az egyesületekhez hasonlóan tagsággal, tisztségviselőkkel végezné feladatait; az Alapítvány „önálló publikációs eszközök” is létrehozhatna.¹⁰ A minisztériumi feljegyzésekben foglaltakkal biztossá vált, hogy az Alapítvány ügye újból megfeneklik, a felek között oly nagy volt a távolság, amelynek áthidalására nem volt lehetőség, a kezdeményezők részéről pedig ilyen szintű engedmények nem voltak tehetőek.

Közel egy év szünet után a következő jelentős esemény az Alapítvány engedélyeztetésének történetében az 1984. július 27-ei keltezésű, Kiss Ferenc, Bíró Zoltán és Für Lajos által előkészített, Kádár Jánosnak írt, ún. *tizenkilencek* levéléhez kapcsolható, amelyben a népi-nemzeti ellenzékiek Kádár Jánoshoz címzett beadványukban fogalmazták meg igényeiket. A levélírók a magyarság sorskérdéseit állították előtérbe, elsődlegesen is a határokon túl élő magyarság helyzetének tudományos igényű felmérését, a rádió és televízió adásainak határokon túli vételi lehetőségének megteremtését, a Bethlen Gábor Alapítvány és a majdani *Hitel* folyóirat engedélyeztetését és a Hungarológiai Intézet felállítását szorgalmazták. A beadványt tárgyaló PB-ülésen – ahol a további tárgyalásokról és a javaslatokról döntöttek – többen is feltételként fogalmazták meg, hogy a megbeszélésen Nagy Gáspár ne vehessen részt, ahogyan Maróthy László fogalmazott: „Nagy Gáspártól én kategorikusan elhatárolnám magam... végülis az 56 utáni rendünket támadja, és ezt publikálja is. Vele nem volna szabad most párbeszédbe keveredni.”¹¹ Nagy Gáspár személye szintén szimbo-

9 Rátki András főosztályvezető feljegyzése Köpeczi Béla miniszterhez, 1983. július 14. – M.O.L. 288.f./1985/ 19.é.e. 31.

10 Uo. dr. Für Sándor feljegyzése, 47–48.

11 M.O.L. 288.f5./929.é.e. jkv. 9–10. – idézi Szécsi Árpád: *A Bethlen Gábor Alapítvány első évtizede. A Bethlen Gábor Alapítvány első negyedszázada*. Budapest, 2005, Püski-Bethlen Gábor Alapítvány, 111.

likus jelentőségű az Alapítvány történetében, hiszen személye a hatalomtól történő különállást, az autonómiára való törekvést hangsúlyozta. Nagy Gáspár körül éppen ezekben a hónapokban veszedelmes vihar dúlt, hiszen az *Új Forrás* 1984. októberi számban látott napvilágot Nagy Imre kivégzésére emlékező és a bűnösöket számon kérő verse: „Az *Új Forrás* c. Komárom megyei folyóirat ez év októberi számában megjelent NAGY GÁSPÁR ismert költő Öröknyár: elmúltam 9 éves című verse, mely egyértelműen NAGY IMRÉ-nek, az 1956-os ellenforradalom idején volt miniszterelnöknek állít emléket.”¹² Az Alapítvány tehát jókora pofont adott a hatalomnak akkor, amikor a verse miatt, az 1956-os forradalom eszményei melletti kiállása, a szabadság értékének nyílt vállalása miatt Írószövetség titkári posztjáról 1985-ben lemondott Nagy Gáspárt közvetlenül az Írószövetség Választmányának 1985. március 12-én tartott ülésén elhangzott lemondását követően az Alapítvány titkárának választották meg, amely tisztiséget aztán korai haláláig betöltött. Természetesen a pofon gesztusán túl személye és filozófiája is pontosan jelezte a hatalomnak, hogy az alapítók és az Alapítvány egy egészen más világnézettel és az „együttműködésnek” egy egészen más fogalmával képzei el tevékenységét: „[...] ‘a velünk élő történelem’ emlékezetvesztései, kihagyásai miatt íródott, feltehetően azért, mert Nagy Imrét másképpen ítélem meg, mint azok, akik szabályos egyenlőségjelet tesznek az ő személye és Rákosi Mátyás közé. Így, ezzel az emlékezetvesztéssel élünk együtt? Azt hiszem, ez írók számára különösen embertelen aszkézis: lemondani történelmünk bizonyítható sebeiről.”

A foghíjasan¹³ megtartott megbeszélésre augusztus 22-én került sor Aczél György vezetésével. A levélben foglalt javaslatokat Kiss Ferenc, Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Csurka István, Bíró Zoltán, Für Lajos körvonalazta, de felszólalt Sinkovics Imre, Madaras József színészek, Sára Sándor, Kodolányi Gyula, Gombos Katalin, Vekerdi László, Kovács István, Bakos István. A tizenkilencek által felvetett javaslatokat végigtekintve, az Alapítvány ügyéről is szó esett, melyről Aczél összefoglalóan csak annyit volt hajlandó megjegyezni, hogy a „Bethlen Gábor Alapítvány ügyében a tárgyalások – beadványuktól függetlenül – előrehaladtak az Alapítványként való létrehozásáról”.¹⁴ Erre később Csoóri és Csurka is megpróbált visszakérdezni – „Csurka István ezen a ponton ismét a Bethlen Alapítvány kérdéséhez akart visszatérni” –, mit is jelenthet ez a homályos megfogalmazás, de felvetésekre választ már nem kaptak.

Az Alapítvány létrehozását ez a megbeszélés annyiban elősegítette, hogy Köpeczi egy héttel később egyeztetést tartott az Alapítvány képviselőivel, azaz közölte azokat a feltételeket, amelyek esetén elképzelhetőnek tartotta a pártállam az Alapítvány engedélyezését. A pontosítások inkább jogászai „kötözködések”

12 *Napi operatív információs jelentés*. Budapest, 1984. okt. 22. ÁBTL. Komárom-42-207/10. szám alatt.

13 Az Emlékeztető szerint (melyet Bíró Zoltán és Knopp András készített el) Halász Péter és Zelnik József nem vettek részt, Nagy Gáspár azonban végül is jelen volt.

14 Emlékeztető, 1984. augusztus 27., 7, Magyar Országos Levéltár, Uo.

voltak talán egy kivételével: a kuratórium tagjainak és az elnöki tisztt betöltéséről a kuratórium „az állami felügyelő szerv egyetértésében gondoskodik”.¹⁵ Ez a megfogalmazás – miután az Alapítvány számára semmiféle kötelezettséget ebben a formájában nem jelentett – így került be az alapító okiratba is. Később a minisztérium észlelte, hogy ez nem lesz elegendő, ez a megfogalmazás a felügyeleti szervnek semmilyen többlet jogosítványt nem biztosít, ezért az alapító okirat engedélyezését záradékkal látta el, amelyben az alapító okirat 7. pontjában szereplő ezen kitévelt kiegészítette egyoldalúan oly módon, hogy az egyetértés „előzetesen kialakított egyetértést jelent”.¹⁶ Tétje ekkor már nem volt az egyoldalú kikötésnek, hiszen az Alapítvány megkapta engedélyét, a kuratórium tagjait pedig már megválasztották.

Miután az alapítók ennek alapján elkészítették és ismét benyújtották az alapszabály-tervezetet, 1985 nyarára elhárult az akadály az engedélyezés elől. 1985. május 27-én Knopp András értesítette a minisztert, hogy a pártközpont részéről nincs akadálya az engedély kiadásának: „A pontosított alapszabály-tervezettel a magunk részéről egyetértünk. Javasoljuk, hogy ennek alapján Köpeczi elvtárs engedélyezze a Bethlen Alapítvány létrehozását.”¹⁷ Köpeczi Béla művelődési miniszter 1985. június 11-én ennek birtokában engedélyezte a közérdekű kötelezettségvállalást. A jóváhagyásról rövid MTI-hír látott napvilágot a vezető országos napilapokban, így a *Népszabadság*ban, a *Magyar Nemzet*ben, a *Magyar Hírlap*ban,¹⁸ de például a *Tükör* című képes hetilapban is.¹⁹

Ennek azért volt különös jelentősége, mert a nem sokkal ezután, a már működő Alapítvány által összeállított és kiadni szándékozott Felhívás szövege, amely a működés tényleges megkezdését jelentette volna be, az adományok eljuttatásának konkrét megjelölésével, s amelyet az Alapítvány titkársága az összes folyóirat és hetilap²⁰ főszerkesztőjének címezve megküldött, már nem jelenhetett meg. Illetve három helyen, a *Honismeret*, az *Olvasó Nép* és a *Somogy* decemberi számában és a nyugati magyarság körében, az *Új Látóhatár*ban mégis napvilágot látott, bár Nagy Gáspárnak Király Tiborhoz írt leveléből tudjuk, hogy a Felhívás közlése központi „tiltás miatt (ami egy körtelefon volt) sajnos elmaradt”,²¹ s azt több esetben – például a *Tiszatáj* folyóiratnál – a már kész lapszám korrektúrájából vetették ki. Márton János a kuratórium elnöke írásban fordult a minisztériumhoz, magyarázatot kérve, amelyre természetesen nem

15 Dr. Für Sándor feljegyzése Köpeczi Béla miniszternek, 1985. január 31., – másolat a szerző birtokában.

16 Lásd az 1987. december 9. napján kelt alapító okirat záradékát – másolat a szerző birtokában.

17 Knopp András, az MSZMP Központi Bizottsága, Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály vezetőjének, Köpeczi Béla művelődési miniszternek, 1985. május 27-én kelt levele.

18 *Népszabadság*, 1985. június 14., 7, *Magyar Hírlap*, 1985. június 14., péntek, 9.

19 *Tükör*, 1985. 06., 45.

20 *Tiszatáj*, *Alföld*, *Forrás*, *Jelenkor*, *Életünk*, *Vigilia*, *Nagyvilág*, *Kortárs*, *Új Forrás*, *Napjaink*, *História*, *Valóság*, *Új Írás*, *Confessio*, *Honismeret*, *Olvasó Nép*, *Új Tükör*, *Élet és Irodalom*.

21 Nagy Gáspár levele Király Tibornak, 1985. dec. 11., – másolat a szerző birtokában.

kapott választ. A Felhívás szövegét az 1985. szeptember 20-án tartott kuratóriumi ülésen fogadták el.

A Kuratórium lényegében ezen az ülésén kooptálta az időközben munkaképtelenné vált Kiss Ferenc helyére Für Lajost. Az Alapítvány vagyona szeptemberben 370 000,-Ft volt, amelyet éppen a Felhívás közzétételével kívántak volna tovább gyarapítani. Ezen az ülésen határozták el egy Titkárság felállítását is, amelyben végül is Nagy Gáspár vezetésével, Bakos István, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor és Krasznai Zoltán közgazdász vettek részt, később aztán a munkába bekapcsolódott Bíró Zoltán és Kodolányi Gyula is. A Kuratórium és a Titkárság személyi összetétele kapcsán meg kell jegyezzük, hogy már ekkor hiánytalanul együtt állt a későbbi lakiteleki alapítók és a Magyar Demokrata Fórum első vezetése. A Kuratórium legközelebb 1986. január 6-án ülésezett.

A szeptemberi kuratóriumi ülést megelőzően azonban a Bethlen Gábor Alapítvány pre-díjakat adott át. Első alkalommal, még a jóváhagyást megelőzően, Csoóri Sándornak és Czákó Gábornak, „az egyetemes magyar irodalomért és a közügyekért végzett szolgálataikért”, melyet 1984. február 6-án Illyés Gyuláné adott át a díjazottaknak,²² majd az Alapítvány engedélyezését követően Nagy Gáspárnak, a munkássága iránt érzett megbecsülés jeleként, amelyet szintén Illyés Gyulánétól vehetett át a kitüntetett 1985. augusztus 26-án.²³

Az egypárti rendszerben az Alapítvány gondolata és léte azért keltett riadalmat és tanácstalanságot, mivel eladdig – s ezt a hatalom megnyugvással konstataálta – a nemzeti radikális csoport nem építette ki szervezeti kereteit, kiadványokkal nem jelentkezett, akciókat alig szervezett, politikai programot nem dolgozott ki. A hatalom félt attól, hogy az Alapítvány létrejöttével mindezek megvalósulnak, és félelmeik testet öltenek. E szervezeti formának amúgy sem igen voltak előzményei, hiszen még a kommunista diktatúra berendezkedésének kezdetén, Révai vezényleésével felszámolták a kulturális vagy bármely más közösségi célt szolgáló alapítványokat, társaságokat. Egy új alapítvány létrehívását tehát olyan független szellemi központ életre hívásának tekintette a kommunista pártvezetés, amely alternatívát jelenthetett az államhatalom egyeduralmukodó és illetékes szerveivel szemben.²⁴

Az Alapítvány kezdeti korszakában, amely az engedélyezését követő működésének első öt-hat évére tehető, ezt a küldetését beteljesítette, szellemi-kulturális

22 A díjat Illyés Gyuláné, Kodály Zoltánné, Balogh Ádám dr., Hirsch Tamás dr., Kodolányi Gyula és Illyés Mária, Bíró Zoltán, Czine Mihály, Csurka István, Kiss Ferenc, Für Lajos, Pethő Bertalan dr., Sára Sándor, Tornai József, Szécsi Margit, Vajda Mihály, Zelnik József felajánlásával hozták létre. – Az erről szóló, dátum nélküli és Kiss Ferenc és Kodolányi Gyula által aláírt irat másolata a szerző birtokában.

23 A díjat Németh Lászlóné, Illyés Gyuláné, Kodolányi Gyula és Illyés Mária, Bakos István, Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Csurka István, Kiss Ferenc, Für Lajos, Pethő Bertalan, Kiss Gy. Csaba és Zelnik József felajánlásával hozták létre – az erről szóló, a fenti napon kelt és Kiss Ferenc, Németh Lászlóné és Kodolányi Gyula által aláírt irat másolata a szerző birtokában.

24 Lásd erről Kiss Ferenc 1980. december 23-ei naplóbejegyzését – idézi Szécsi Árpád, i. m. 90–91.

autonómia központ jellegét megvalósította, s egyszerre volt magyarsággutató központ, segélyszervezet, ösztöndíjtanács, díjkiosztó-bizottság, a határokon túl élők érdekképviseleti szerve, nagykövetség és külkapcsolatok osztálya. Az évenkénti díjátadás a világ magyarsága körében kiemelkedő jelentőségű, kiemelt politikai és közéleti jelentőségű esemény, hiszen a díjazások nemcsak a kiválasztott személyre, de szűkebb közösségére is ráirányította a figyelmet, megismertette őket a szélesebb közvéleménnyel. Díjazottai – fennállása óta kétszáznál több kitüntetést adományozott, amelyek zöme a határokon kívülre került – a hivatalos kommunista hatalom által soha el nem ismert, ugyanakkor az összmagyarság olyan kiemelkedő személyiségei voltak, akik egyfelől nemzeti és ugyanakkor egyetemes értékeket képviseltek, s másfelől akiknek a munkássága, az általuk képviselt értékek nem voltak összeegyeztethetők a szocializmus marxista-baloldali, internacionalista eszméivel.²⁵ Akikről a szocialista államhatalom valamilyen rosszul felfogott és tévesen értelmezett jószomszédság jegyében tudomást sem kívánt venni, akik a szellemi-kulturális-politikai életben nyíltan vállalták a magyarság közösségi jogaiért folytatott harcot, akik a nemzeti kisebbségek jogaiért harcoltak, a magyarság kényszerű asszimilációjának megakadályozásáért. Így az Alapítvány díjaival egyszerre pótolta e hiányosságot, s adott egyúttal biztatást, erkölcsi elégtételt e kiválóságok magyarságmegtartó munkásságához. Az Alapítvány ugyanakkor a szomszéd népek azon kiemelkedő képviselőit is díjazta a Németh László-i tejttestvériség gondolatának jegyében, akik sokat tettek a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, amelyet Közép-Európának nevezhetünk.²⁶

A Titkárság is még abban az évben megtartotta alakuló ülését, október 14-én, Bakos István lakásán. A titkárság tagjain kívül gyakran volt jelen a kéthavonta tartott összejöveteleken Bíró Zoltán, Für Lajos, Kósa Ferenc vagy az alapítók képviselőiben Csoóri Sándor. Az ügyrend összeállításában Bihari Mihály működött közre, s a titkárság munkájába Illyés Gyula veje, Kodolányi Gyula is bekapcsolódott.

Az alakuló évet követő 1986-os év már a szervezett és szervezetszerű működést valósította meg, megtörtént az első hivatalos Bethlen Gábor-díj átadása, amelyet Domokos Pál Péter idős néprajztudós, a moldvai csángók életének kutatója kapta. Új, a nyilvánosság elé lépéssel felívelő szakasz kezdődött az Alapítvány életében.

25 Ilyen volt Domokos Pál Péter, Szabó T. Attila, Király Károly, Janics Kálmán, Újszászy Kálmán és a többiek vagy a nyugati menekült magyarság legjobbjai: Molnár József, Borbándi Gyula, Sulyok Vince, Gombos Gyula, Csicsery-Rónai István, Nagy Károly vagy éppen a már akkoriban itthon élő Püski házaspár. A díjazottak egy része mindig is hangsúlyosan a határon túli magyarság azon kiemelkedő személyiségei voltak – az említetteken túl említhetjük Sütő Andrást, Dobos László, Szócs Gézát, Tókes Lászlót, Duray Miklóst, Markó Bélát, Szervátiusz Tibort, Matuska Mártont, Szeli Istvánt.

26 Ilyen személy volt Zbigniew Herbert, Bohumil Hrabal, Veno Taufer, Jurij Skrobinec, Marius Tabacu, Lubomir Feldek, Nedjelko Fabrió és a többiek.